

Bozók Ferenc

Szarvasok a magyar költészetben

A szarvasnak nincsen szarva. Agancsa van. Szarvas helyett találóbbr lenne az „agancsos” elnevezés, de ne neologizáljunk, maradjunk a hagyományos, megszokott és megkedvelt szarvas elnevezésnél. A magyar csodaszarvasnak számos más nép mondavilágában is megtalálhatjuk a hasonló, nyilván nem maradéktalanul azonos párhuzamát. Számunkra leginkább közismert képi ábrázolás a hátrafelé pillantó, Zöldhalompusztán talált szkíta aranyszarvas vagy a tápiószentmártoni aranyszarvas. A magyar történelmi hagyományoknak, mítoszi és rege-hagyománynak kezdettől a legerőteljesebb, még az írásbeliség előtti, ázsiai vándorlásokból hozott szimbólum-állata a szarvas. Természetesen ez a totemállat hol eredeti, szakrálisabb, hol később profánabb kontextusban, vagy a totemisztikus, legendás szarvas-képet és a profán megjelenítést egymásba játszatra tűnik fel, de az egész magyar líratörténeten végigvonul. A szarvas évente elhullajtott és újránövesztett agancsa miatt az örök újjászületésnek, megújulásnak, keresztény értelmezésben pedig a feltámadásnak, Krisztusnak is szimbóluma. Krisztus fején agancskorona mint királyi korona vagy töviskorona ékeskedik. A gyertyás-agancsos szarvas alakja feltűnik számos szent legendás életrajzában, például Szent Egyed, Szent Hubertus vagy Szent Imre legendájában. Arany János a 19. században jelentősen hozzájárult a szarvas-rege népszerűsítéséhez a magyar nemzettudatban. Ki ne ismerné az elemisták között is népszerű és gyakran citált, a *Buda halálából* kiemelt és önállóan is megálló *Rege a csodaszarvasról* címmel illetett részletet, a hun és magyar oldalági leszármazás teóriájának szép, hősi regéjét. A komolyzenében Bartók Béla *Cantata profanája* ismertette meg a csodaszarvas regéjét a szélesebb nagyvilággal. József Attila kevésbé ismert, *Csodaszarvas* című verse is ráerősít Arany Jánosra, szépen ekhózza az Arany-versrészletet tartalmában és versformájában egyaránt: „Ükös ükünk, ősök őse, / ázsiai puszták hőse, / vágyat nevelt csodavadra, / szarvast üzött napnyugatra.” Ugyanakkor József Attila versében az is megfogalmazódik, hogy az ősi totem nem illan el, ha lelkünkben megőrizzük, jellegzetes „józsefattilás” képpel: „*aranyiszőre, mikor illan / gyári füstön általcsillan*”. Az ősi mítoszt hozzákapcsolja a huszadik századi gyárvidék- és proletármítosz-építéshez, a proletároknak is remény és erőt adva a jelenhez és jövőhöz. Juhász Gyula *A szent szarvas* című versében a szarvasgím alakját a pogány magyar életöröm és szabadság, szilajság, bátorság nosztalgia-állataként idézi fel, nosztalgikusan visszarévedve a régi, daliásabb időkbe. Keresi a régi szarvast, kinek aranygyertya volt a szarván, és akit hajdan megcsodált Géza, László és anonim költőink, az igricek. „*Szent arany gím, régi kedvünk, / Aki fénylett, aki eltűnt, / Hol keressünk, hol felejtünk, / Borral, vérrel, hogy temessünk?*” Juhász Gyula versében tehát valami

visszavonhatatlanul elveszett, viszont Juhász Gyula lelki gyermeke, József Attila szerint nem engedhetjük, hogy elveszen. Mintha a két jeles huszadik századi költő egymással polemizálna, ám a Juhász- és a József Attila-vers között aligha van ilyesféle direkt, áthallásos vagy allúziós kapcsolódás. Ezt a kezdetektől tovább élő és tovább épülő szarvas-hagyományt a huszadik századi költészetben legmarkánsabban talán Nagy László építette és bővítette tovább. Nagy László saját, a regös szellemi néprajz hagyományait és a népi szürrealizmus stílus eszközeit is magán viselő szarvas-verse külön tanulmányt érdemelne. A regös hagyomány egyéb verseiben is megjelenik: *„Új királyka nem vagyok, / nem szent-öklű István, / aki téged halas vízzel / keresztelni kíván, / haj rege rege rege, / haj rege rajta!”* (Rege a tűzről és jácintról). Nagy László Csodafiú szarvas című versében az ősi pogány totemállat képe és a keresztény karácsony képe vegyül. A már említett szentek legendáiból ismert gyertyás-agancsos képet építi tovább. Nagy Lászlónál a regös-pogány szarvas-képzet részben beépül, részben pedig feloldódik a karácsonyi hagyományban. A szarvas az oltár ékévé válik, agancsaiból misegyertyák lesznek: *„Deresen, havasan / eljön a karácsony, / csodafiú-szarvas / föláll az oltáron, / szép agancsa gyűlva gyullad: gyertya tizenhárom, / gyertya tizenhárom.”* Az agancsgyertyák tizenhárom száma sem véletlen nyilván, Jézus mint feláldozott szarvas volt a tizenkét apostol asztaltársaságában a tizenharmadik a Megváltó halála, feláldozása előtti éjjelen.

A regélős és regölős pogányságból hozott szarvas-motívummal párhuzamosan a keresztény hagyományban is fontossá válik a szarvas mint az Isten után olthatatlanul szomjazó emberi lélek szép hasonlata. Ez a hasonlat különösen a magyar protestáns költészetben és énekes hagyományban lett igazán népszerű. Szenczi Molnár Albert szép bibliai zsoltárfordításában: *„Mint az szép híves patakra / Az szarvas kívánkozik, / Lelkem úgy ohajt Uramra / És hozzá foházkodik.”* Tompa Mihály, a református lelkész, költő is beépíti ezt a szép, zsoltárból ismert szarvas-képet *A gyülekezetben* című versébe: *„S mint szarvas a szép, hű forrásra, / Siet a nép a szent tornácba. / Betölti a pitvart, a házat, / Az arcokon hit és alázat.”* A huszadik századi lírában jelentős Nemes Nagy Ágnes *Patak* című verse, melyben szép allegóriában szintén Istent nevezi „híves” pataknak. Képes Géza is megidézi az említett zsoltárt, és a benne szereplő forrásra vágyó szarvast. Parafrázisának a *XLII. zsoltár* címet adja, ám itt szó sincs tradicionális zsoltár-líráról. A vers költője már profanizál, hit, kétség és remény között órlódik. A forrás után szomjazó szarvas már Balassi Bálintnál is megjelenik, az *Ex Psalmo 42.* kezdő sorában. Zrínyi Miklós is használja a hasonlatot, ám nem transzcendens, Isten utáni vágyat, hanem szerelmi vágyat fogalmaz meg ekképp az *Idiliumban*: *„Nyavalyás, mit futok, mint az szomju szarvas / Forráshoz, utánnad?”* A friss forrást kereső szarvas Virág Benedek Horvát Istvánnak írott episztolájában is megjelenik, profánabb vonatkozásban. A forrásból ivó szarvas képe Vörösmarty Mihály *Mák Bandi* című versében is feltűnik. A morva kegyhelynél megpihenő Juhász Gyula Szűz Mária szobrára pillant, és így foházkodik: *„S nem kérek én, költő és idegen, / Tőled már földi jót, / Csak engedd, hogy törött tekintetem, / Mely fényeket ivott / Rajtad legeljen, mint híves patak / Vizén a szarvasok.”* (A rohateci Máriánál). A huszadik századi költészetben Kányádi

Sándor szintén használja a patakból szomját oltó szarvas képét a *Volna még* című versében.

A magyar irodalomban természetesen a legősibb foglalkozásról, a vadászatról szóló versekben is igen gyakran feltűnnek a szarvasok, őzek. Például Zrínyi Miklósnál az *Arianna* sírásában vagy a *Szigeti veszedelem* tizenkettedik énekében, Csokonai Vitéz Mihálynál a *Tavaszi* című Kleist-átdolgozásában, Vörösmartynál a *Széplakban* vagy a *Zalán futása* negyedik énekében, Arany János *Toldi szerelmének* kilencedik énekében, Vajda Jánosnál a *Béla királyfi*-ban, Tompa Mihálynál *A két szomszédvárban* és sorolhatnám hosszan. Szintén Tompa Mihály *A sebzett szarvas* című versében a nemes vadat elejtő nemtelen vadász ellentét párhuzamát találja meg: „*A zord ember szíven ver által / Lesből, gyáván halált okoz.*” Kérdéses, hogy a 20. századi Kálnoky László ismerte-e a szóban forgó Tompa-verset, de mintha párversként állna elénk a rövid, de tartalmában kísértetiesen hasonló *Vadászat* című verse, melyben megtörténik valamiféle természeti vagy természetfeletti igazságtétel: „*Bokrok között elcsörtet a szarvas. / Egy ismeretlen kéz röpít / a vadász szívébe ezüstgolyót. / Néha mégis győz az igazság. / Nem a nemes vad hullik el, / hanem a nemtelen gazember!*” József Attila szintén valami elveszített ősi Édenben, talán a gyerekkor vagy ifjúság régi, múltó tisztaságának képében ábrázolja magát mint nemes és szelíd szarvas. Önvád gyötri. Az idő és a társadalmi hatások okán űzött szarvasból maga is ádáz farkassá válik: „*Agancsom rég elhagyám, / törötten ing az ágon. / Szarvas voltam hajdanán, / farkas leszek, azt bánom.*” (*Bánat*).

A huszadik századból számos példát idéztem (Juhász Gyula, József Attila, Kálnoky László, Nemes Nagy Ágnes, Képes Géza). A jelentősebbek között említhető még Szabó Magdától a *Sárga szarvasok*, Weöres Sándor *Szarvasok* vagy Áprily Lajos ezzel azonos című verse is. A gyermekversek közül Zelk Zoltántól az *Őzek, nyulak, szarvasok*. A huszadik századi magyar költészetben azonban a már kiemeltként említett Nagy László megkerülhetetlen szarvas-verse mellett vitathatatlanul a legmonumentálisabb szarvas-allegória Juhász Ferenc hatalmas, zseniális és többrétegű, *A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából* című költeményében jelenik meg. Juhásznál a szarvas az ősi, otthoni, falusias Édenből és az anyai ölből városba szakadt és az Édenkertbe vissza nem találó fiú varázslatos balladisztikus állata. A hatalmas, agancsos szarvassá vált fiú már nem fér be a felnevelő otthon kicsi, de meghitt világába, ám a nagyvárosban is riadt, űzött vad és otthontalan, idegen marad. Még akkor sem képes organikus részévé válni a nagyvárosnak, amikor már agancsai beleépülnek a hatalmas villanyvezetékekbe. A vers álomszerű, szürreális képzuhatag, de finom, naturális megfigyelésekkel részletezi a szarvassá válás fiziológiai sajátosságait, a tág orrvédreket, az erezett fület, a fehér, csatakosan, habosan izzadó szarvastestet, a hurkás erekek átfont nyakat. Nagy László idézett versében a szarvasagancs misegyertává válik, Juhász Ferenc költeményében a ravatal már a halál, a feláldozottság tartalmát asszociálja: „*szarvam minden gallya / karos gyertyatartó, / szarvam minden hegye / szép-ravatal gyertya.*” Ismerős számomra is a „juhászferenci” faluból városba szakadás szarvas-élménye. Amikor néha, nagyobb ünnepekkor vagy halottak napjára haza tudok menni, szülőfalumnak, Domszólónak főterén egy ágaskodó szarvas szobra vár, a domszólói falucímer a Mátrában futó szarvasábrázolása alapján mintázva.